

הרב יעקב ידיד שליט"א

תורה חדשה במעמד הקהל

ראשי פרקים

- א. עולים ללמוד מהמלך בירושלים
 - ב. לימוד ציבורי נקרא לימוד?
 - ג. נשים וטף למה באים?
 - ד. חידושו של הרמב"ם
- סיכום

א. עולים ללמוד מהמלך בירושלים

יש בתורה מצוות שאנו זוכים להם כל יום, כציצית ותפילין, קריאת שמע, ברכת המזון ועוד. יש מצוות שאנו זוכים להם מדי זמן, כחגים ושבטות, ויש מצוות שאנו זוכים להם רק אחת למספר שנים, והם גדולות ויקרות לנו מאד. אחת מהן היא מצוות הקהל, שננסה להתבונן בה, להבין את משמעותה, ואת חשיבותה הציבורית והפרטית.

כך כותבת התורה במצוה האחת לפני האחרונה:

"ויצו משה אותם לאמור מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות. בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלוקיך במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באוזניהם. הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשערך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלוקיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת. ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו ליראה את ה' אלוקיכם כל הימים אשר אתם עוברים את הירדן שמה לרישתה" (דברים ל"א י' – י"ג)

בכל רגל אנו מצווים בעליה לרגל, וגם שם העליה היא משפחתית, אבל כאן יש מצוה מיוחדת. בעליה לרגל, העליה היא כדי "ליראות את פני ה'", וכאן במעמד הקהל באים כולם כדי ללמוד.

התורה חוזרת ומדגישה זאת: "תקרא את התורה...למען ישמעו ולמען ילמדו...ישמעו ולמדו...", באים כולם להר הבית כדי ללמוד את התורה.

והמשתתפים בלימוד: כולם – אנשים, נשים וטף:

"למען ישמעו ולמען ילמדו, האנשים והנשים, כי גם הן שומעות ולומדות ליראה את ה'. ובניהם...הם הטף- כי ישמעו וישאלו האבות וירגילום ויחנכו אותם, כי אין הטף הזה יונקי שדים, אבל הם קטני השנים וקרובים להתחנך..." (הרמב"ן שם)

סוגי לומדים שונים, מדרגות שונות, אבל כולם באים ללמוד תורה, כל חד לפום דרגיה. ולמרות שלא כולם מסוגלים כבר עתה להבין את כל הנאמר, ולא כולם משתתפים פעילים בלימוד:

"למען ישמעו חכמי העם, ...ולמען ילמדו מהם הבלתי מבינים, ויראו את ה' אלוקים בהבינם גודלו הבא בתורתו במופתים שכליים..." (רבי עובדיה ספורנו שם)

העולה מתוך דברי הראשונים, ומפשט המקראות כי המעמד המיוחד של הקהל הוא בערכו מעמד של לימוד, אמנם במדרגותיו השונות, אבל תכליתו היא הלימוד⁵ ומתוכו ההפנמה ויראת שמים. וכך כותב בשיחות הרצ"ה לפרשיות ניצבים וילך:

"מצות הקהל שייכת למלכות ישראל, כמבואר במשנה שהמלך הוא הקורא את התורה ומלמד אותה לעם במוצאי שנת השמיטה, בחג הסוכות בבוא כל ישראל ליראות את פני ד', במקדש בירושלים. ענין הקהל הוא מעמד של לימוד תורה מרכזי לכל עם ישראל. כשאין

⁵ והרי עיקרו של המעמד הוא הקראת ספר התורה, והקשבת כולם לקריאה זו. עיין סוטה מ"א ע"א במשנה שם, וברמב"ם פ"ג מהלכות חגיגה ה"ו: "אפילו חכמים גדולים שיודעים כל התורה כולה חייבין לשמוע בכוונה גדולה יתירה. ... אולם מהמשך דברי הרמב"ם לא משמע בהכרח כי יש כאן לימוד אלא "לחזק דת האמת..." ונעמוד על כך בע"ה בהמשך.

מלך, בירר האדר"ת זצ"ל, שזקני ישראל יכולים למלא
מקומו" (סדרה ב' תשל"ג, 18)

ב. לימוד ציבורי נקרא לימוד?

מבט מעשי על מה שנכתב לעיל מעורר שאלות רבות, אבל עיקרן הוא במשמעות לימוד שכזה, אם מטרת המעמד היא אכן לימוד אמיתי הבא לחדש לומדים את אשר לא ידעו, הרי בפתחת לימוד כזה היה צריך להוציא משם את כל הילדים, "הטף", על מנת שניתן יהיה לקיים איזשהי צורת לימוד סבירה.

היעלה על הדעת, בבית כנסת קטן שבקהילה ממוצעת, בשיעור הלכה או אמונה יכניסו יחדיו את כל הקהילה מגילאי גן חובה, ועד גילאי הפנסיה המאוחרת, האם ניתן באמת ללמוד באופן כזה?

האם לימוד אמיתי לא דורש התייחסות שונה לגילאים ולשלבים שונים? היש אפשרות ללמד תלמידי כיתות ב' יחד עם בני שיעור ג' באותה שעה עם אותו מורה, ושניהם יצאו לומדים?

לכאורה היינו מצפים כי המלך יחלק את זמנו, וידרוש למבוגרים לחוד ולצעירים לחוד, לגברים לחוד ולנשים לחוד, ללומדים חריפים לפלול למדני, ולהוגי הדעות דרוש בהגות יהודית?

האם קריאת הפסוקים שבספר דברים, הידועים לכולם, וניתנים לקריאה בכל זמן, האם זהו לימוד, שהמלך מלמד את ישראל תורה?

ג. נשים וטף למה באים?

הגמרא במסכת חגיגה מתדיינת בשאלה זו:

"ת"ר מעשה ברבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר חסמא, שהלכו להקביל פני ר' יהושע בפקיעין. אמר להם: מה חידוש היה בבית המדרש? אמרו לו: תלמידך אנו ומימך

אנו שותין. אמר להם: אף על פי כן אי אפשר בבית המדרש בלא חידוש. שבת של מי היתה? שבת של ר' אלעזר בן עזריה היתה. ובמה היתה הגדה היום? אמרו לו בפרשת הקהל. ומה דרש בה? הקהל את העם האנשים והנשים והטף. אם אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף למה באין? כדי לתת שכר למביאייהן². אמר להם מרגלית טובה היתה בידכם ובקשתם לאבדה³ ממני?" (חגיגה ג' ע"א)

בגמרא אכן יש חילוק, לא כולם במדרגה דומה, גברים באים ללמוד, נשים באות למטרה אחרת: לשמוע. והטף לתת שכר למביאייהן. וצריך להתבונן: מה ההבדל בין "ללמוד" של הגברים ובין "לשמוע" של הנשים? האם לשמוע איננו ללמוד? (בלשון הגמרא שמיע ליה הכוונה סבירא ליה כלומר יש יחס ישר בין שמיעה ולימוד, והלימוד כולו נקרא "שמועה" – מפי השמועה למדנו וכו').

ועוד יש מקום להתבונן בהבאת הטף, האם הטף הוא רק כלי כדי לתת שכר למישהו אחר? כלומר הטף עצמו כלל לא מרוויח מכך רק מביאייהן⁴ מקבלין שכר?

² וכך כתב גם התרגום יונתן שם: "כנושו ית עמא, גובריא למילף, ונשיא למשמע, וטפליא לקיבולי עליהון אגרא דמיתין יתהון, וגיוריא דבקירוויכון דיחמון איקר אורייתא וידחלון כולהון מן קדם מימרא דה' אלהכון..."

³ הערה נפלאה לעניין זה במשך חכמה כאן: "יתכן על פי מה דאיתא בירושלמי יבמות, סוף פרק קמא: ראה את רבי יהושע וקרא עליו: את מי יורה דעה – זכור אני שהיתה אמו מולכת עריסתו לבית הכנסת בשביל שיתדבקו אזניו בדברי תורה. ולזה אמר רבי יהושע: ובקשתם לאבדה ממני שלו יאות המאמר כמרגלית טובה לבעליה, שגם אמו עשתה כן, ופשוט"

⁴ הערה נוספת נמצאת בדברי בעל ה"כתב והקבלה", שמעיר שאם יש לנשים חובה לבוא, הרי היונקים ממילא באים, וז"ל: "דכיון דכל אישה מחוייבת לבוא בהקהל ואף המינקת בכלל, א"כ היא מעצמה תקח את הילד עימה, כי ביד מי תעזוב אותו כל ימי משך התרחקה מביתה ללכת לירושלים בתוך הקהל... וא"כ אם היא מעצמה תקח עימה את היונק, למה זה הזכיר הכתוב לשון והטף....? ובאה התשובה על זה ליתן שכר למביאו.

האם לא נכון יותר לדבר על מעמד שבא מצד כבוד התורה והעם כולו הוא נושא בשווה בכבודה של תורה והטף באים כדי לספוג מאהבת תורה המונחת באוויר המאורע, אע"פ שאינן לומדים ואינם מבינים.

וכך לשון החינוך במצוה תרי"ב:

"...ראוי שיקהלו הכל יחד בזמן אחד מן הזמנים לשמוע דבריה ולהיות הקול יוצא בתוך כל העם, אנשים נשים, וטף, לאמור: מה הקיבוץ הרב הזה שנתקבצנו יחד כולנו? ותהיה התשובה: לשמוע דברי התורה שהיא כל עיקרנו והודנו ותפארתנו. ויבואו מתוך כך לספר בגודל שבחה והוד ערכה, וכניסו הכל בליבם חשקה..."

מתוך לשון החינוך משמע שהמעמד הזה עיקרו הוא העמדת כבוד התורה וחשיבותה בישראל, והטף אכן באים כדי לקלוט אל תוכם את המעמד הזה, המחדיר בלבבות את אהבת התורה וייקרותה בכל ישראל.

גם המלבי"ם בפירושו שם מציין את יכולותיהם של הילדים לקלוט טוב יותר את רשמי המעמד, שהרי הקטנים הללו "...אינם יודעים עדיין מטרת העולם והבליו, לכן כח הציור חזק בהם, ואף שלא ישיגו התועלת הנאמר בהגדולים שהוא להשיג תשוקה לכל פרטיות התורה, אבל ישיגו תועלת כללי יותר מהגדולים, לפי שהמעמד הזה יהיה ניצב לעיניהם כל ימי חייהם..."

אולם כיצד יישבו דברים אלה את פשט כוונת הפסוקים העוסקים בלימוד, דווקא? האם נכון יהיה לקרוא לכך "ישמעו, למדו"? עוד צריך לשאול, באלו קטנים מדובר, שהרי הרמב"ן כותב במפורש:

אף שבלא ציווי היתה האישה מביאהו ... מכל מקום היתה כאינה מצווה ועושה, עכשיו שמצד הציווי תעשהו תגדל שכרה כמצווה ועושה"

”כי אין הטף הזה יונקי שדיים, אבל הם קטני השנים הקרובים להתחנך...”, משמע מדבריו שצריך שיהיו בעלי יכולת קליטה רוחנית מסוימת, המסוגלים לעמוד בכוונת התורה, ”שמעו ולמדו”⁵.

ד. חידושו של הרמב”ם

כדי להתמודד עם הקושי שעלה מתוך הדברים, מחד גיסא זהו איסוף כללי ללימוד תורה, כעין ”שיעור כללי” של המלך, ומצד שני אופן ההשתתפות, ומגוונות הציבור על מורכבות הגילאים והרמה, לכאורה לא מאפשר תנאי למידה באופן רגיל.

יסוד להבנת הדברים נמצא אולי בדברי הרמב”ם:

”וגרים שאינן מכירין חייבין להכין ליבם ולהקשיב אזנם לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה כיום שניתנו בסיני. אפילו חכמים גדולים שיודעים כל התורה כולה חייבים לשמוע בכוונה גדולה יתירה. ומי שאינו יכול לשמוע מכוון ליבו לקריאה זו שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת ויראה עצמו כאילו עתה נצטוה בה ומפי הגבורה שומעה. שהמלך שליח הוא להעמיד דברי האל”
(הלכות⁶ חגיגה פ”ג ה”ו)

למדנו בדברי הרמב”ם לכאורה שני יסודות:

א. כולם באים ללמוד – גרים באים לשמוע מה שלא ידעו, אבל גם החכמים⁷ באים להקשיב ולשמוע. ושמיעתם צריכה כוונה גדולה ויראה.

⁵ הרמב”ן שראינו לעיל דברים ל”א, י”ג. וגם ר”ע ספורנו שהובא לעיל כותב במפורש שאלו קטנים שלא יודעים לשאול אבל הם קולטים את הנאמר וכשיגדלו ישאלו. כלומר הם בעלי למידה.

⁶ וצריך להתבונן, מדוע הרמב”ם הביא את הלכות הקהל בספר הקרבנות בהלכות קרבן חגיגה, ולא בהלכות סוכה או שביעית או תלמוד תורה, שהרי אין זה חלק מקרבן, אלא לימוד או הפנמה. והיה לכאורה מקום להזכירו בהלכות הזמן בו הוא נקבע או בהלכות תלמוד תורה, וצ”ע.

ב. השוואת מעמד הקהל למעמד הר סיני – שמיעת הדברים מפי המלך כשמיעתם מפי הגבורה, הקשבת הציבור לדברים כהקשבתם בהר סיני, והיראה המתוארת בדברי הרמב"ם כיראה המתוארת בתיאורי מעמד נתינת התורה, וכך צריכה להיות תחושת ההתחדשות אצל הנוכחים.

השוואה למעמד הר סיני, שמובאת בדברי הרמב"ם מדגישה את נקודות השוואה שבין שתי הפרשיות הללו, גם במעמד הר סיני נמצאים כולם, גם שם קוראים בתורה, גם שם צריך להתבונן האם לומדים שם תורה או מעמיקים את נקודת החיבור לתורה.⁸

אולם נדמה שיש כאן חידוש פנימי גדול יותר: בהר סיני מופיעה תורה בעולם, זהו החידוש המשמעותי הגדול ביותר, הנותן משמעות לכל ההויה, עכשיו מקבל העולם תוכן חדש, לכל חייו לכל סדר הוויתו.

מעמד הקהל כפי שראינו, הוא בעיקרו מעמד של לימוד תורה בהמון, לימוד בציבור. ושאלנו, האם ניתן ללמוד, במשמעות הרגילה של מושג הלימוד, באופן כזה? מהו תוכנו של לימוד כזה?

נדמה שכאן החידוש הגדול של מעמד הקהל: כשעם ישראל כולו מתקבץ לכבודה של תורה, בעצם הכינוס הזה ישנו תהליך התחדשות רוחנית, לימודית, היורדת לעולם, גם אם לא מצד הפסוקים אותם קורא המלך, אלא דרכם, מתחדשת תורה בישראל ובעולם.

מעמד הקהל הוא מעמד של למידה, אבל לא למידה פרונטאלית, לא למידה המופיעה בדרכי הגיבוש השכלי השגרתית. כאן מתעצמת תורה

⁷ מזכיר את דברי בעל ההגדה בליל הסדר: "ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעים את התורה, מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים...".

⁸ שהרי גם במעמד הר סיני יש לנו התייחסות מיוחדת למעמד, קולות וברקים וענן כבד וקול שופר. עיין דברים ד', וברמב"ן שם: "...שלא תשכח מעמד הר סיני מכל הדברים אשר ראו שם עיניך הקולות והלפידים...ופירש הטעם כי השם עשה המעמד ההוא כדי שתלמדו ליראה אותו כל הימים..."

מתוך ההויה הישראלית המתאחדת למולה. מתוך הקיבוץ הגדול של כלל האומה לכבודה של תורה, מופיעה תורה גדולה בתוך רוח האומה, והם לומדים תורה חדשה הנובעת מתוכם.

אולי זו כוונת הרצי"ה:

"וכשם שכל עיקר שלמות מציאותה וחיותה של התורה היא בשלמותם של ישראל, "התורה תלויה בהתאספות בני ישראל, כמ"ש הקהל את העם וכתוב מורשה קהילת יעקב⁹", כן כל עיקר מיעוט-דמותה של התורה הוא בביטול שלמותם" (לנתיבות ישראל א' עמ' נ"א)

כדי שמהלך כזה יוכל להתרחש צריך שלב הכנה ארוך, צריכה האומה להתעלות אל מדרגתה האמיתית, לא בכל שנה בעיסוק הנוקשה של סדר חיי אומה ניתן להתרומם לכך. "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות". אחרי שנה של התעלות פנימית¹⁰, מתוך אותה התרוממות רוח לאומית, באה היכולת להעמיד תורה באופן גבוה יותר. ורק בחג הסוכות, כאשר השמחה גדולה, אחרי היטהרות ישראל מכל עוונותיהם בימי הדין והרחמים, עכשיו ניתן להתרומם למעמד הקהל.

לפי זה נוכחותם של כל ישראל, על אנשיהם נשיהם וטפם היא תנאי להופעתה של תורה בהם, אם חלילה לא יבואו לא תהיה משמעות לכל המעמד.

סיכום

"ויהי בישראל מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל" – אחדות בישראל איננה תכנית טכנית להצלחת האומה. בישראל המושג אחדות וכללות נוגע ליכולתה הפנימית ולמהותה.

⁹ ציטוט מתוך ה'שפת אמת' לפרשת קורח.

¹⁰ יעוין בספר העקדה לפרשת וילך, בהסברו למעמד דוקא אחר השמיטה ודוקא בחג הסוכות, וגם ב'שם משמאל' לפרשת וילך בעניין זה.

התחדשות התורה במעמד הקהל הוא לימוד גדול של תורה, ולימוד גדול של האומה, על עצמיותה ועל כוחה.

האדר"ת כבר קבע כי אין חסרונו של מלך בישראל, למנוע או לפטור ממעמד הקהל. ובנפשנו, בהתחדשות תורה בתוכנו הדבר, להיקהל לכבודה של תורה ולהתמלא מתוכה, מתוכנו.